

A už čo by byla tá Rumunská zlatá...

(Rumunští Slováci, jejich poválečné stěhování do českého a moravského pohraničí a na Rýmařovsko)

Radek Ocelák

radioc@seznam.cz

<http://reemigranti.ocelak.cz>

1. Slovenské osídlení v sedmihradském Rudohoří: historie

Sedmihradské Rudohoří, též Plopiș n. Șes (rum.), Réz (maď.), severní výběžek horského masivu Bihor, se prostírá severně od řeky Crișul Repede v šířce 15-25 km a délce asi 50 km (v ose severozápad-jihovýchod), cca 40 km východně od města Oradea (Velký Varadín, Nagyvárad), v dnešním severozápadním Rumunsku. Území se dělí mezi dvě župy – Bihor (maď. Bihár) a Sălaj (maď. Szilágy). Do roku 1918 bylo součástí Uherska, pak připadlo na základě Trianonské smlouvy Rumunsku. Roku 1940 bylo Rumunsko Německem a Itálií donuceno postoupit severní Sedmihradsko Maďarsku. Roku 1945 se Rudohoří vrátilo pod rumunskou správu a součástí Rumunska je dodnes. V průběhu 20. století se tedy na tomto území v roli úředního jazyka střídala maďarština s rumunštinou.

Až do doby slovenské kolonizace na konci 18. a v první pol. 19. stol. pokrýval rudohorské kopce prales. Ke kolonizaci došlo díky snaze majitelů (hrabě Barányi na severozápadě, baron Bánffy a Kereszegi na východě, hrabě Batthyányi ve středu území) o hospodářské využití tohoto prostoru – za tímto účelem začali přivádět na své panství rodiny z Horních Uher, tj. ze Slovenska. Odtud vědomí původu „z Horňak“, přetrvávající u rudohorských Slováků v Rumunsku do 2. pol. 20. století. V paměti příslušníků nejstarší generace se také ještě v této době uchovávají vzpomínky jejich prarodičů na strastiplné pěší putování z oblastí dnešního Slovenska.

Osadníkům je slíbeno dřevo na stavbu domu a všechna půda, kterou si v pralese dovedou vyklučit. Na vrších tak vznikají velice rozlehle obce kopaničářského typu, z nichž nejrozsáhlejší, Gemelčíčka, má podle Urbana rozlohu celých 47 km². Chalupy jsou se staví ve vzdálenosti i několika set metrů od sebe. „Každý hleděl vykáceti pokud možno největší plochu, aby půdu mohl zdělati na pole.“ (Urban, 1930.) Ještě roku 1910 byla naprostá většina chalup v oblasti dřevěných, krytých slámou, rákosem nebo šindelem; zbylé chalupy byly většinou z „nabíjané“ hlíny.

„Oni sebe ftedi take izbi stavjali, že štira ľuďa tak pres d'ěň postavili jednu jizbu. Štira ľuďa. [...] Na druhi d'ěň čo hu prikrili a na tret'i d'ěň už bola hotova. Tak behem jednoho tižd'ňa oňi mali izbu omazanu a v nej bivali. [...] Oblok [tj. okno] sebe spravil tely – obloki take spravili, no jak vam to povedať, položili dva stromi, jeden na druhi, no a to boli kulate. A do tohoto vipilili polovičku –

takto – dopoly, aj tu vipilili do poly a do tehotok samo tak, no a to mali oblok. Oñi ftedi ñe, že postavime tam ñejak slupek a že hrani dame, že si spravime oblok otveraci aľebo čo, oñi to zrobili teľe, co hlavu sťe pres to ñemohol strčiť, oñi to mali obluki! No a sem tam jakusikaj tabuľečku uš našli tam, povedzme, jako je tu ten kus papera, strčili tam a uš to mali obluki. Tak. No a dvere oni sebe nazbijali, zkratka, opilili jedneho klata, no a nakaľali to tam take kaľanice a pokresali to uš tom sekerom a popribijali ñejake lajsni tam na to, čo boli take špari, čo tri paľce sťe mohli vepchať pres dvere. To ñevadi, to uš boli dvere. No a oñi tak, potem oñi sebe to uš čím ďalej tim ďalej tak si to ľen modernejše robili a šikovnejše, tak potom uš koniec ku koncu, doteras, uš jak som sa ja jaksikaj ja uš ľepši poznal svet, tak to robili docela docela, že sa v tim dalo bivať. [...] Doñesli slamu na zem, tak postľelili ot tejto sťeni aš tam po tu sťenu. Same d’eti ľeželi po zemi. Zima, ježišmarja, čo šlak išel človeka pobiť.“ (Z vyprávění reemigranta Karla Valíčka; Krátký, 1956, příloha 2.)

V prvních dobách po příchodu do rudohorských kopců Slováci dodávali dřevo místním sklárnám nebo je pálili na popel, z něhož se vařením vyráběla potaš („salajka“), surovina pro výrobu skla, mýdla aj. Slib půdy, kterou si osadníci z pralesa vydobudou, prý vrchnost vesměs nesplnila. Po letech placení nájmu („harendy“) se Slováci domohli pouze možnosti odkoupit půdu do svého vlastnictví. Často se přebírá Urbanův (1930) údaj, že po téměř pětatřicetiletém sporu rozhodl v roce 1889 zilajský (Zaláu?) soud o tom, že vrchnost je povinna prodat kolonistům půdu na dvacetileté splátky.

Většina literatury věnující se původu rudohorského osídlení přebírá pouze údaje jiných autorů; velká část běžně přejímaných informací má původ u Urbana (1930) a Granatiera – Třešňáka (1930), kteří své zdroje důsledněji neuvádějí. Z novějších autorů má o dohledatelných původních pramenech zřejmě nejlepší přehled Grigore Benedek (1983), který zná dochované matriky několika farností, záznamy oradejského biskupství k nim, jakož i další farské a školské záznamy v jednotlivých obcích.

První osídlovací vlnou v dané oblasti měla být kolonizace barányiovská, podle Urbana v letech 1790–1803, jejímž výsledkem bylo osídlení Bodonoše a okolí (Varzaľ, Boromlak; Benedek však klade počátek slovenského osídlení v těchto dvou smíšených obcích až do let 1820–1836 a tato verze se nám na základě dosavadního studia matričních pramenů zdá pravděpodobnější). Následovala prý kolonizace bánffyovská, která dala vznik Gemelčičce (části 1811 a 1817), Nové Huti (1817) a Židárni (1817–1820). Konečně na pozemcích hraběte Batthyányiho vznikají roku 1830 obce Stará Huta a Sočet. Granatier a Třešňák oproti Urbanovým údajům kladou druhou vlnu k roku 1830 a třetí k roku 1835. Ačkoli se běžně přijímá Urbanova verze, zdá se, že pro obojí datování chybějí vzhledem k nedostatku citací v těchto pracích další doklady.

Extrémní populační růst mateřských obcí vedl postupně k „vnitřní“ kolonizaci Rudohoří, při níž vznikly další čistě slovenské obce a osady (Šarany 1871–1873, Nový Šastelek cca 1913, Bojovské a Čerpotok na počátku 20. století, aj.), jakož i slovenské menšiny v rámci rumunského a maďarského osídlení v okolních nížinách (Peštiš, Siplak, Kizepeš, Zavaň, Plopiš aj.). Zároveň ovšem v širší oblasti žup Bihar a Sălaj nacházíme několik dalších obcí, které byly patrně osídleny již dříve přímo ze Slovenska, ačkoli se nikde v literatuře v souvislosti s třemi vlnami prvotní kolonizace neuvádí. Soudě podle vyskytujících se příjmení se jedná o menšinové slovenské osídlení v obcích Sv. Job,

Fed'verněk (Fegernic), Slovenský Telek (Tăutelec), Ťivag (Kevágov, Chioag) a Bikáč (Bicaci), snad i v jiných.

Následuje seznam Rudohorských obcí s významným (někde výhradním) podílem Slováků v době před 2. sv. válkou; číslo v závorce u některých obcí vyjadřuje počet slovenských obyvatel k r. 1938 podle údajů Strejčka z téhož roku: Nová Huta (Șinteu, 1760), Stará Huta (Huta Voivozi, 858), Židáreň (Valea Târnei, 2200), Sočet (též Zachotár, Socet, 450), Bodonoš (Budoï, Budoiu, 1950), Voivoz (Voivozi), Popeš' (Popești), Nový Šastelek (Sacălașau Nou; části Bajaš a Petriš; přes 1000?), Gemelčička (Maďarpotok, Valea Ungurului, Făgetu, 4200); Borod (Borodul Mare) a zvláště jeho osady Frunze (400), Zboriště (Zboriștie, 750), Šarany (Șaranie, 1470), Magurič (Magurici, 820), Izvor (Isvor, 470), Ruptura (210), Rét (130), Mihyla (110), Bania (120); Boromlak (Borumlak, Borumlaca, 850), Bystrá (Čierna Hora, Pădurea Neagră), Peštiš (Peștiș, 296), Varzaľ (Verzár, Vărzari, 417), Siplak (Suplacu de Barcău), Kizepeš (Cuzap), Fed'verněk (Fegernic, 800), Halmošď (Halmășd, 110), Plopiš (Plopiș, 470), Bojana Huta (Boiana, Boianu Mare, 462), Kaššapotok (Bogdana Huta), Bojovské (Marca Huta), Čerpotok (Valea Cerului, 200), Ťivag (Kivág, Kevágov, Chioag, 200), Markasek (též Ipp II, Marca, 299).

Menší podíl slovenského obyvatelstva kromě toho různé zdroje uvádějí v obcích: Sv. Job (Sâniob), Kalina, Groš (Groși), Nižný Lugaš (Lugoș, Lugașul de Sus), Vyšný Lugaš (Lugașul de Jos), Lunkšoara (Lungușvara, Luncșoara), Čanálóš (Cenaloș), Saliště (Săliște), Brusturi, Harasov (Varasău, Varaslau), Termezov (Termezeu), Cuieșd, Ciganešt (Tagănești de Criș), Tusa, Aleuș, Jaz (Jas, Iaz), Zalnok (Zalnoc), Zavaň (Zovaň, Zovani, Zăuan Băi), Chegea Huta, Buča (Bucea), Derna, Čeruša (Cerișa), Recea, Pascal, Poiana Flora, Tria, Slovenský Telek (Tăutelec), Starý Šastelek (Sacălașau), Telegda (Tileagd), Picleu, Alešď (Aleșd), Marghita, Negreni, Nușfalău (Naďfaluba), Pacal (Pațal), Sub Cetate (Subcetate), Diosig, Ciutelec, Ilišov, Turda.

Kombinací údajů z různých zdrojů (Urban 1930; Strejček, 1938; Svetoň, 1943) a odhadem některých údajů chybějících dospíváme k domněnce, že v předvečer 2. sv. války mohlo zalidňovat rudohorské vrchy a přilehlé nížiny asi 26 tisíc Slováků (Krátký, 1956, odhaduje 24,4 tisíce). Do takového počtu obyvatel se rozrostlo původních několik set rodin (doplňovaných o menší počty později příchozích Slováků, Čechů, Němců, Maďarů aj.; hybnou silou určité průběžné obměny obyvatelstva v oblasti byla průmyslová výroba a těžba: sklárna v Bystré, uhelné doly v Bodonoši, asfaltové doly v Derně aj.) Shoda příjmení mezi potomky těchto Slováků tak obvykle není náhodná a ukazuje na příbuznost nositelů na úrovni prvních kolonizujících generací.

Co se týče původu Slováků v Rudohoří, široce se přebírá Urbanův údaj o původu v gemerské, šarišské a především zemplínské stolici; Granatier – Třešňák mluví o nářečních a oděvních prvcích oravských. Krátký (1956) upozorňuje na Urbanovo chybné čtení zápisu „Zemplén (Abony és Arva)“ jako „zemplínská stolice, okresy Abony a Arva“, namísto náležitého „stolice zemplínská, abaujská, oravská“. Michalčáková (1980) prosazuje v zásadě zřejmě správnou tezi o většinovém příchodu „z Oravy a Kysúc s mezizastávkou ve slovenském Rudohoří“ (tj. oblast na pomezí gemerské a novohradské stolice kolonizovaná během 2. pol. 18. st., nezaměňovat se sedmihradským Rudohořím!), své tvrzení ovšem dokládá jen poněkud libovolným výběrem z novohutské úmrtní matriky. Vyváženější obraz s oporou v témže prameni podává Benedek (1983):

Slováci do Nové Huti, Staré Huti, Sočetu, Židárne a Gemelčičky přicházeli hlavně z Kysúc a Oravy (Oravská Lesná, Oravské Veselé, Lipnica aj.) a z rozhraní stolic gemerské (Lom, Šoltýska, Ďubákovo, Kokava aj.), novohradské (Ipeľ, Látky, Polianky aj.) a zvolenské (Detva, Detvianská Huta). Srov. též kvantitativní údaje v článku Cigán – Chrástina (2013). Jen sporadicky je doložen původ ve stolici spišské, abovské (abaujské, na území Maďarska), zemplínské, šarišské nebo na Moravě; Urbanova hypotéza je tedy namnoze chybná. (Na základě svého velice důkladného studia rudohorského nářečí Benedek dále uvádí, že „nářečové zvláštnosti odkazují predovšetkým na hornú Oravu, na Zvolen, Novohrad, Šariš a Trenčín“.) Skladba příchodích obyvatel v bodonošském kolonizačním centru nebyla dosud v literatuře pojednána, podle našich dosavadních poznatků se však liší jen mírně – především zde mají vzhledem k dřívější kolonizaci Bodonoše menší zastoupení pozdě osídlené obce gemersko-novohradské oblasti, jako je Lom nad Rimavicou nebo Šoltýska. Méně jasný je zatím původ obyvatelstva v ostatních ostrůvcích počátečního slovenského osídlení.

Čestmír Krátký ve své diplomové práci (1956) i v kratších studiích jako první upozorňuje na to, že při bližším studiu se slovenské osídlení Rudohoří rozpadá na dva až tři kulturně-historické okruhy. Jejich vymezení úzce souvisí s dobou založení vlastní farnosti a kostela v Bodonoši (farnost 1829, kostel 1831), Nové Huti (kaplanství 1838, farnost 1844, kostel 1844) a Gemelčičce (farnost 1891, kostel 1894; všechny údaje podle *Schematismu*, 1896) – vlastní kostel učinil z příslušné obce přirozené spádové centrum a vedl k oslabení kontaktů napříč farnostmi. Základní opozicí byl kulturní rozdíl mezi obyvateli čistě slovenských kopaničářských obcí na rudohorských vrších (Nová Huta, Židáreň, Stará Huta, Sočet, Gemelčička, Šarany aj.) a obyvateli kompaktních smíšených obcí v nížinách (Bodonoš, Boromlak, Varzaľ, Čerpotok aj.) – „vrchari“ vs. „dolinčania“. Obyvatele vrchů oproti úrodným nížinám charakterizovala větší hospodářská i kulturní zaostalost a izolace od rumunských a maďarských vlivů. Zoufalá poválečná hospodářská situace způsobená třiletou neúrodou v letech 1944–1946 přiměla pak k masové reemigraci do ČSR v největší míře tyto vrcharské Slováky; z nížin se odcházelo poněkud méně.

V rámci vrcharských Slováků se dále silně pociťoval rozdíl mezi obyvateli farnosti novohutské (Nová Huta, Židáreň, Stará Huta, Sočet, Bojovské – „Huťania“) a gemelčičské (Gemelčička, Šarany, Magurič, Zborište, Frunze, Izvor aj. – „Gemelčičania“). Při značné zaostalosti obou okruhů na tom byl relativně hůře gemelčičanský, mj. pro svou velkou rozlehlost. K jediné škole v Gemelčičce náleželo množství osad i 20 km vzdálených, přičemž školní povinnost se rušila už pro docházkovou vzdálenost nad 3 km (Urban, 1930). Výsledkem byla obrovská negramotnost (kolem 80 %) i v době mezi dvěma světovými válkami. Huťanské osídlení, též kopaničářského typu, bylo ovšem kompaktnější jen relativně a negramotnost tu dosahovala podobných hodnot: „Z dospělých mužů umí čísti a psátí jen málokterý, ženy jsou skoro vesměs analfabety. [...] Počet analfabetů v Nové Huti tvoří dobře 80 % všeho obyvatelstva. [...] Čísti a psátí zná [ve Staré Huti] jen několik jednotlivců, mládež jest úplně negramotná. [...] Analfabetů jest zde skoro plných 100 %. Zanedbanost kulturní a hospodářská jest veliká a Sočet počítán jest mezi nejzaostalejší osady v Rudohoří.“ (Urban, 1930) Lepší seznámení Čechoslováků s rudohorskou situací vedlo k tomu, že během 30. let bylo v Rudohoří s podporou ČSR založeno 12 škol a od roku 1933 tam působilo 20 slovenských učitelů. V neutěšených poměrech vrcharských obcí bylo ovšem těžké učitele delší dobu

udržet; vzdělávací snahy byly navíc přerušeny nástupem horthyovského Maďarska, jež slovenskému školství nepřálo (Lipavská, 1983).

Vrcharský a gemelčičanský okruh se poněkud lišily skladbou příležitostí k obživě. Huťané i Gemelčičané doplňovali málo výnosné hospodaření na rudohorských kopcích dřevorubeckou prací (muži často odcházeli na několik měsíců za prací „do hory“) a žňovou výpomocí v nížinách. Pro Huťany, především obyvatele Sočetu a Staré Huti, tu však byla navíc možnost zaměstnání ve sklárně v Bystré; pracovaly zde i malé děti. Původní sklárna ve Staré Huti byla podle Javora (1985) založena mezi lety 1730–1736, tj. dávno před slovenskou kolonizací, byla velmi malá a zanikla neznámo kdy; mezi lety cca 1815–1870 fungovala sklárna v Nové Huti se skláři přišedšími ze Slovenska. Po vykloučení kopců v oblasti Staré a Nové Hutě se sklářská výroba právě přesunula do níže položené Bystré.

K pocitu jisté exkluzivity a nadřazenosti Huťanů nad Gemelčičany mohl přispívat i kontakt s četnými rodinami, které se kolem roku 1924 vystěhovaly z novohutské farnosti do Brazílie. (Urban, 1930, uvádí „na 200 Slováků“, Krátký, 1956, i Peřina, 1955, podle některého staršího zdroje „přes 200 rodin“, tento údaj se nám zdá pravděpodobnější.) V průběhu dalších let se některé jednotlivé rodiny vrátily z Brazílie do Rumunska, případně se zapojily do pozdějšího osídlování čs. pohraničí. Některé zdroje mluví též o vystěhovalectví do Ameriky – podle Peřiny koncem 19. st. doložen máme odchod rodiny ze Šaran do Ameriky k roku 1922.

Rudohorské Slováky do doby poválečné reemigrace a z části i po ní charakterizovala silná, nekomplikovaná až naivní římskokatolická religiozita. Většina literatury k tématu, vznikající v době normalizace, se k extrémně konzervativnímu působení římskokatolické církve v zaostalém Rudohoří vyjadřuje s očekavatelným despektem. Zajímavější je konfrontovat práce starší: Zatímco podle Granatiera – Třešňáka (1930) tamní obyvatelé „vynikají horlivostí a pobožností“, Urban v téže době podotýká: „jest to [...] víra masová, slepá, víra lidí neinteligentních, nemyslících, naprosté přijetí všeho, čemu je duchovní učí. Tito se bohužel o kulturní povznesení lidu velice málo starají, naopak ještě se snaží udržovati ho v temnotách. Na důkaz uvedu úsek kázání, jehož jsem byl posluchačem [...] „*Tuná ste všetci chudobní. Máte len ťažkú robotu a Boha. Iní majú bohatstvo, vás utiskujú a prenasledujú. [...] Vy neviete čítať, neviete písať, ale to nič nerobí. Vy veríte a preto pridete do neba a budete ich potom súdiť.*“ Podobně Krátký (1956) cituje pasáž ze dochovaného kostelního zpěvníčku, prosící Boha o ochranu krále a vyzývající služebné k pokoře. Silná, byť primitivní zbožnost dokázala ovšem alespoň zčásti držet na uzdě největší neřest rudohorských Slováků – alkoholismus. Konzervativní a rigidněji religiózní složkou rudohorské společnosti byly každopádně ženy. Naopak muži, kteří mnohdy v souvislosti s 1. sv. válkou strávili několik let ve světě, se vraceli s širším rozhledem, znalostí několika jazyků a často s elementární gramotností.

„No už potom, jak to išlo už po valki, po tej bitki – keď už prešla ta bitka, prišli brat'a z vojni. Jeden bol zajati štiri roki. A jeden na talijanskim front'e zasej bol, zajati f Italiiji. Už potom oňi to jaksikaj rossvet'ili ľepši, ti ľuďa, kerí chodili vjac svetem, že to sa môže aj jinak žiť. Aj jine skúsenosťi sebe doňesli. Aj potom už ot tejtok prvej svetovej valki, už sa to aňi ňedalo počítať, že jak sa to napravilo. Aľe dotedi...“ (Vyprávění reemigranta Karla Valíčka, Krátký 1956, příl. II.)

Tradiční rudohorská společnost je silně patriarchální: muž si obvykle bere ženu o několik let mladší (obvyklý věk prvního sňatku je 24–26 let u mužů, 19–21 let u žen) a otec má téměř absolutní rozhodovací právo nad ženou i dětmi, včetně odrostlých. V konzervativním společenském řádu není vzpoura možná, v neposlední řadě kvůli ekonomické závislosti ženy, pečující o domácnost a mnohdy postupně o osm, deset i více dětí, na hlavním živiteli rodiny. Děti kolem šesti let nejenže jsou běžně zaměstnávány pracemi v hospodářství (na úkor školy, je-li v dosahu obce vůbec nějaká), ale už v tomto věku (v době meziválečné o něco později, po vychození několika školních tříd) mohou např. pracovat ve sklárně. Pro nedostatek obživy jsou dávány do služby jiným hospodářům, pouze „za stravu, ošacení a křesťanskou výchovu“. (Moravcová, 1988, zachycuje u reemigrantů rozmluvu matky a dcery narozené v roce 1940, které se této zkušenosti v dětství dostalo: „Každý den mě bili, protože jsem se nechtěla modlit.“ – „Dobře udělali, aspoň si sa naučila.“) Ještě v padesátých letech Krátký o reemigrantech píše: „i nyní se odváží některý muž zbít svou ženu pro maličkost až do bezvědomí, za křivé slovo ji přinutí spát v zimě na poli, vyžaduje od ní za všech okolností bezvýhradnou poslušnost. [...] děvče musí svého frajera poslouchat na slovo, ba na posunek.“

Zatímco chlapcům se před svatbou toleruje určitá promiskuita, u děvčete se připouští vystřídání nanejvýš dvou nápadníků. Předmanželské důvěrné styky přitom nejsou zapovězeny, nad nočními „zalety“ se mnohdy přivírají oči, a to i v rodičovském domě – na veřejnosti se ovšem toto stýkání netematizuje. Relativní předmanželská svoboda je vyvažována především těžkými sankcemi dopadajícími na „prespanku“ – svobodnou matku. „Prespanka“ jen těžko získává obživu, její možnost důstojně se provdat se zmenšuje, bývá někdy zavržena i vlastní rodinou. Hladové dítě na mezi, které s sebou svobodná matka při sezónních pracích musí brát, je varovným obrazem pro dospívající děvčata. „Vlasy mi až tak stúpaju na hlave, aký maly [svobodné matky] život ťažký.“ (Moravcová, 1988) Ztráta dívčí poctivosti je symbolizována i vnějškově: děvče si samo musí změnit způsob úpravy hlavy – místo jednoho volného „vrkoče“ (copu) začíná nosit dva copy ovinuté kolem „kontu“ (půlkruhového hřebenu) pod šátkem, ve svátek navíc s čepcem. Vdává se pak v jiném než bílém oděvu a v ozdobném čepci namísto věnce příslušejícího pannám – ty jsou „začepeny“ teprve během svatebních oslav. Nepodřídí-li se dívka této normě sama, hrozí, že ji vdané ženy zbijí a nenáležitý cop jí ustříhnou (Krátký, rkp. „Vampyrismus...“).

O podobách a podrobnostech slovenského života v Rudohoří se lze dále dočíst v pracích, na které zde již pouze odkážeme. Po práci Auerhana (1921), která obsahuje množství zajímavých demografických údajů, je kniha Urbanova (1930), resp. její kapitola „Křišana“, nejstarší skutečně podrobnou zprávou o rudohorských Slovácích. Nabízí poučení o historii a hospodářských, školských, kulturních a náboženských poměrech zejména v obcích Peštiš, Nová Huta, Stará Huta, Sočet, Židáreň a Gemelčička. Různé další podrobnosti k jednotlivým obcím Bodonoš, Nová Huta, Stará Huta, Židáreň, Gemelčička, Bogdana Huta (Kaššapotok), Boromlak, Huta Certeza a Varzaľ má Michalčáková (1980). O podobě rudohorského domu a domácnosti, o pěstovaných rostlinách, chované zvěři, kupovaných potravinách a o běžné i sváteční stravě rudohorských Slováků píše velmi podrobně Hrdá (1983) ve své diplomové práci; jejich tradičnímu oděvu a jeho proměnám v čase se detailně věnuje diplomová práce D. Lipavské (1983). Častým tématem etnografických studií jsou rodinné a výroční obřady a zvyky rumunských Slováků – jejich podobu před reemigrací

do ČSR a jejich ústup v novém prostředí zaznamenává Nosková (2010d), Kroupová (1981), Šotolová (1981), Navrátilová („K některým proměnám obřadní kultury...“), Hrdá (1983), Moravcová (1988). Písňe rudohorských Slováků zaznamenané v 60. a 70. letech v Rumunsku zachycuje zpěvník *Slovenské ľudové piesne z rumunského Bihora* (Javor – Javorová, 2010). Obrovským a nedoceněným, téměř zapomenutým folkloristickým dílem jsou písňové sběry Čestmíra Krátkého, prováděné v 50. letech u reemigrantů v jižních Čechách a na severní Moravě (okolí Hanušovic). Sbírka o rozsahu několika tisíc písňových nápěvů a textů je dnes v nepublikované podobě uložena v archivu Etnologického ústavu AV ČR, viz též Krátký (1955 a 1957). V knize *Prekrásny Janko* vyšly teprve roku 2010, po mnoha peripetiích, pohádky bihorských Slováků v podání vypravěče Karla Valíčka ze Šaran, zaznamenané v 50. letech Karlem Plickou a upravené do literární slovenštiny Ivou Kadlečkovou.

2. Průběh reemigrace

O průběhu reemigrace rudohorských Slováků do Československa v letech 1945–1949 se dozvídáme nejpodrobněji u Vaculíka (2002), Noskové a Tošovské (2010) a Šislera (2011). Již v poslední fázi 2. sv. války a bezprostředně po ní zaznívaly výzvy čs. představitelů k návratu zahraničních krajanů a jejich zapojení do budování poválečného státu. Ten počítal s rychlým vysídlením miliónů německých obyvatel z pohraničí a s jejich nahrazením českým a slovenským obyvatelstvem z vnitrozemí i zahraničí. Volání uposlechli kromě tisíců Čechů a Slováků ze západní Evropy, jižní Ameriky, volyňských a banátských Čechů aj. i Slováci ze sedmihradského Rudohoří (v menší míře pak též rumunští Slováci z oblasti Nadlaku, jimiž se v této stati podrobněji nezabýváme).

V první fázi šlo o reemigraci spontánní, neřízenou (tzv. černou): už v letech 1945–1946 se stovky rudohorských rodin dostávaly různými způsoby na Slovensko, kde se toužily usadit. Zde se pro ně ovšem vzhledem k dosud neprovedené výměně obyvatelstva s Maďarskem nedostávalo volných usedlostí. Slováci byli proto nuceni pokračovat do českého a moravského pohraničí, kde měli naději na získání majetku zkonfiskovaného na základě poválečných dekretů. Už v květnu 1946 tak dorazilo 278 slovenských rodin do okresů Chrudim a Rýmařov, v prosinci bylo v českých zemích již na 700 rodin. Nelegální reemigranti se jen s obtížemi domáhali přidělení očekávaného majetku a stávali se často námezdními zemědělskými nebo lesními dělníky. Černá reemigrace byla pro československý stát nevýhodná, neboť znamenala zanechání dosavadního reemigrantova majetku rumunským úřadům. Čs. vláda měla tedy zájem na rychlém uzavření dohody o reemigraci s rumunskou stranou, k těmto snahám poměrně vstřícnou.

V červenci 1946 byl podepsán protokol a v srpnu zřízena Čs. přesídlovací komise v Oradeji, která začala připravovat legální vystěhovalectví a sepisovat zájemce o reemigraci celkem ze 114 obcí rudohorské oblasti. Černá reemigrace přesto pokračovala, neboť Slováci se obávali, nikoli neoprávněně, že kdo přijde později, dostane méně. Vzhledem k dosud neuzavřené dohodě o vyrovnání zanechaného majetku a také vzhledem k potřebě námezdních sil v českém pohraničí se v prvním sledu počítalo s transferem nemajetných rodin a osob hlásících se do námezdního poměru. Teprve později měli přijít na řadu malorolníci, kteří byli po nějakou dobu udržováni v naději, že v nové vlasti obdrží ekvivalent půdy zanechané v Rumunsku. V květnu 1947 bylo zřízeno

shromažďovací středisko pro vystěhovalce z Rudohoří v městě Aleșd a po jeho naplnění na 800–1000 osob byl do Rumunska vypraven reemigrační vlak z ČSR.

První z transportů do Československa vyjel v únoru 1947 z oblasti Bukoviny; druhý, již z oblasti Rudohoří, vyrazil do Československa 5. 7. 1947 trasou přes Oradeu, Püspökladany, Miskolc, Košice, Púchov a Přerov. Během příštích dvou let následovaly tři desítky dalších, z toho více než polovina z rudohorské oblasti. Nepohodlná cesta dobytčími vagóny trvala podle pamětníků i dva týdny; byla často komplikována průtahy v pohraničních i dalších stanicích, přísnými celními prohlídkami, zásobovacími problémy apod. V Československu byli reemigranti rozvezeni do shromažďovacích středisek v Berouně, Chebu, Suchém Vrbném u Českých Budějovic a Šumperku, odtud pak rozmístováni po příslušných částech pohraničí. Ve větší či menší míře se jednalo se o tehdejší okresy Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Prachatice, Sušice, Tachov, Kraslice, Nejdek, Vejprty, Žlutice, Chomutov, Jilemnice, Vrchlabí, Broumov, Ústí nad Orlicí, Zábřeh, Jeseník, Šumperk, Bruntál, Rýmařov, Moravský Beroun a snad některé další.

Transfer nemajetných rudohorských rodin byl rychle dokončen a na podzim 1947 byl zahájen přesun malorolníků, kteří měli po jistou dobu možnost převést do nové vlasti peníze za majetek prodaný v Rumunsku. Od již vystěhovalých přátel a příbuzných, kterým se v českém pohraničí dostalo rozličného přijetí, do Rudohoří přicházely zprávy různého druhu, povzbuzující i odrazující. „Já som něhcela ist'. [...] Děcka plakali: ‚Mami, len pójd', len pójd'! – Tak som šla, ale já som veľmi ťažko privykla. To máte tak. Vraj do svojej vlasti. Ale len to bolo ako cudzuo, keď zme prišli.“ (Šrámková, 1981–5.) Vlivem tříleté poválečné neúrody, následné bídy a někde také nevybíravého tlaku ze strany většinového rumunského obyvatelstva se k přestěhování přesto stále hlásily tisíce lidí; československý a rumunský komunistický režim ovšem postupně ztrácely zájem na pokračování akce. K podepsání očekávané majetkoprávní dohody s rumunskou stranou nedošlo. Od léta 1948 byli přijímáni jen krajané bez požadavků na přidělení nemovitého majetku a nebylo dále možno získat a převést náhradu za majetek zanechaný. Zároveň od konce roku 1948 rumunská strana neumožňovala vystěhování kvalifikovaných pracovníků (zde se však jednalo spíše o banátské Čechy než o rudohorské Slováky). Od března 1949 směli reemigrovat pouze blízcí rodinní příslušníci osob už vystěhovalých; toho roku odjíždí z rumunských shromaždišť ještě 8 transportů. Reemigrační akce byla definitivně ukončena k poslednímu srpnu 1949. Příchody rumunských Slováků do ČSR za příbuznými během několika následujících desetiletí byly již individuální záležitostí. Vcelku, ačkoli jistě ne paušálně, se dá říci, že v Rumunsku zůstaly spíše rodiny majetnější, které nebyly ochotny včas likvidovat svůj majetek bez jasné vyhlídky na budoucí náhradu. K reemigraci zároveň často nebyly připuštěny smíšené rumunsko-, německo- a maďarsko-slovenské rodiny, zejména pokud byl jiného než slovenského původu (a jazyka) muž-otec: etnicita rodin byla podstatným kritériem výběru.

V rámci organizované reemigrace z Rumunska přibylo do Československa na 21 tisíc krajanů (z nich zřejmě jen několik set zůstalo na Slovensku). Z tohoto počtu se jednalo asi o 12,5 tis. rudohorských Slováků (7 tis. z župy Bihor, 5,5 tis. z župy Sălaj), z toho cca 5,5 tis. dětí pod 14 let. K výsledkům řádné reemigrace je třeba připočíst „černé“ reemigranty, tj. vystěhovalce, kteří nevyčkali organizovaných transportů. Jejich počet z oblasti Rudohoří odhaduje Krátký (1956) na 3–4 tisíce. Počet Slováků v sedmihradském Rudohoří, jakož i úhrn všech československých krajanů v

Rumunsku klesl reemigračním procesem v letech 1945–1949 přibližně na polovinu. Po volyňských Čechách a po Slovácích přistěhovalých v rámci výměny obyvatelstva s Maďarskem byli rudohorští Slováci třetí největší krajauskou skupinou přišedší do poválečného Československa.

3. Život po reemigraci a kulturní asimilace v českém prostředí

Početné, až dvanáctičlenné rudohorské rodiny budily po příjezdu do nové vlasti pozornost zejména svou chudobou. Ta byla i na poměry poválečného Československa do očí bijící. Lipavská (1983) zaznamenává dobová hlášení z řady pohraničních okresů: „Přicházeli chatrně oblečení, většinou bosí, především jejich děti byly oblečeny jen do košil. [...] krajané jsou vesměs nedostatečně oblečení [...] v kraji leží již 40 cm sněhu [...] Z Rumunska pak přišli krajané ve velmi zuboženém stavu. Stěhovali téměř bezcenné svršky, psí boudy, koště, kousky prkýnek. [...] Transporty přijížděly ve velmi zbědovaném stavu, zvláště děti byly takřka nahé. [...] přišli lidé oblečení v plátěných nebo konopných šatech, se slaměnými bačkorami na nohou, bez svršků a peřin [...] že si třeba tři početné rodiny mezi sebou půjčují jeden zimník. Velmi mnozí z Rumunska, zejména Slováci, neumějí číst a psát [...] lidé přicházejí úplně bosí a děti jsou doslova oblečeny v cáry [...] Tito přistěhovalci jsou ve velmi špatném tělesném stavu, podvyživení a nemocní.“ Počáteční finanční výpomoc zdaleka nedostačovala; příslušné národní výbory a další instituce se pokoušely o urychlenou materiální pomoc obstaráváním a distribucí šatstva a obuvi, mj. prostřednictvím sběru mezi domácím obyvatelstvem. Větší ošacovací akce napříč okresy proběhla v roce 1948. Mimo tuto nárazovou pomoc se na však na reemigranty nevztahovalo zvláštní zacházení a byli dále odkázáni na standardní lístkový systém, který platil až do roku 1953.

Rumunští Slováci přišli obvykle s vidinou vlastního soběstačného hospodářství. V jejich hodnotovém systému odedávna nejvíce platila vlastní půda, prostředky k jejímu obdělávání a domácí zvířectvo podle možností. V době jejich příchodu však již nebylo nazbyt volných německých usedlostí v nižších polohách, zároveň nebyla vůle přidělovat tato hospodářství reemigrantům z Rumunska. České úřady stále počítaly s jejich konečným usazením na Slovensku a usedlosti „šetřili“ pro očekávané volyňské Čechy, kteří měli pověst dobrých hospodářů. (Nosková, 2010b.) Zájemem úřadů bylo naopak získat Slováky jako dělníky do lesů, postižených v té době kůrovcovou kalamitou, do horských pastvinářských družstev a v menší míře i do pohraničního průmyslu. Většině z nich byly přidělovány jen malé usedlosti (2–5 ha) ve vyšších polohách, vhodné jen k doplňkovému hospodaření vedle námezdního poměru. Jen menšina rudohorských rodin obdržela soběstačnou usedlost, ve výměře do 13 ha a v polohách mezi 500–800 m. n. m. (Lipavská 1983, Šisler 2011). Na Šumavě někdy rumunští Slováci osídlovali polohy ještě vyšší; např. obce Libínské Sedlo, Koryto, Kvilda.

Slováci často přicházeli do domů již vybrakovaných dříve příchozími „zlatokopy“, poničených a bez potřebného vybavení domácnosti a hospodářství. Mnoho zbytečného ničení způsobilo pevné přesvědčení osídlenců, že vyhnání Němci v domech zanechali ukryté zlato. „Slibovali, že nam daji všetko, len aby zme šli do vlasti. Jenže nás moc zklamali. Dali nam baraky vyrabovane. Trikrat vyrabovane. Prišli zme do takeho baraku, že to bylo jak prales. Kopřivy kole toho. Nebyla tam ani židla, ani ničeho.“ (Šrámková, 1981–5.)

Reemigranti byli vesměs zklamaní z nesplněného očekávání a jen obtížně nacházeli k majetku zodpovědný vlastnický vztah (podobně jako ostatní osídlenci). Samostatné zemědělství jim v prvních letech přinášelo především nezday, když se pokoušeli pěstovat plodiny, na které byli z Rumunska zvyklí, které se ale nehodily do nového podnebí a polohy – např. kukuřice, fazole, konopí. Soukromí zemědělci přitom neměli jistotu pravidelné mzdy a v přidělovém systému ani nárok na potravinové lístky. Přidělenou výměru leckdy Slováci nezvládali vlastními silami obhospodařit, aniž jim tím ovšem zanikala tíživá, někdy nesplnitelná povinnost odvádět nařízený kontingent (Šotolová 1981). Často proto vstupovali do zemědělských družstev již během první vlny kolektivizace, která pohraničím prošla v roce 1950. Zachránila nejprve jednotlivce před hospodářským úpadkem; podhorským družstvům se však obecně pro nedostatek pracovních sil, techniky a zkušených hospodářů dařilo velmi nevalně a během první poloviny 50. let se mnohá z nich rozpadla. Později následovala druhá kolektivizační vlna.

„Většina z nich [osídlenců obecně] sice v družstvech setrvala, věnovali se však spíše svým záhumenkům, přivydělávali si těžbou dřeva v lesích, či dokonce sběrem lesních plodů, které se slušným ziskem prodávali na tržišti. Práci na družstevních pozemcích, která je za stávajících podmínek nemohla uživit, se věnovali jen občas, nebo ji vůbec ignorovali a ponechávali ji na brigádách z průmyslových podniků. Kvůli platbám brigádníkům se pak jednotlivá družstva ještě více zadlužovala. Přitom do vyliďňujícího se pohraničí musela být každoročně vysílána armáda statisíců brigádnických sil. [...] Na pohraničním venkově vznikala začarovaný kruh, kdy z nedosídleného pohraničí prchali stále další osídlenci a nové sem za stávajících finančních a životních podmínek nebylo možné dostat.“ (Topinka 2005.) Akce dosídlování pohraničí, které probíhaly během padesátých let prostřednictvím pobídek pro nové osídlence z vnitrozemí, měly vždy jen skrovný úspěch; nikdy se nepodařilo ani zdaleka dosáhnout předválečného stavu obyvatelstva a hospodářské výroby.

Relativně lépe na tom byli ti z reemigrantů, kteří přešli do stabilně placeného zaměstnání ve státních statcích, lesích či v průmyslových podnicích. Rudohorští Slováci se od počátku velice osvědčovali při práci v lese, na niž byli muži z Rumunska zvyklí. „Noví osídlenci zachránili lesy před kůrovcem. Jejich pomoc přišla v pravý čas.“ Nenároční, odolní, zkušený dřevorubci, „pracují často v dešti a mrazu.... potřebují gumovou obuv a nepromokavé pláštěnky. Pracují většinou v roztrhaných košilích a šátkách a v nedostatečné obuvi...“ (Lipavská, 1983; popis se vztahuje k době krátce po reemigraci). Průmysl na druhou stranu v pohraničí – v důsledku vysídlení Němců a centrálního plánování orientovaného na efektivizaci výroby slučováním a na těžký průmysl – trpěl těžkým a trvalým úpadkem a úbytkem pracovních míst.

Podrobný obraz tíživé hospodářské situace a životních podmínek v pohraničí této doby podává Topinka (2010). „Z pohraničí se doslova stala bohem (či spíše stranou a vládou) zapomenutá země. [...] I ti obyvatelé pohraničí, kteří si relativně dost vydělali, si za své peníze v místě nemohli takřka nic koupit. [...] Do mnoha obcí se vůbec nedovážely potraviny, případně jen jednou týdně, pokud se do nich vůbec dostal vůz spotřebního družstva. [...] Jen alkoholu byl všude dostatek, a tak nekrytá kupní síla zdejšího obyvatelstva směřovala právě tímto směrem. Alkoholismus se v pohraničí stával obrovským problémem. [...] Dlouho neudržované domky po Němcích trpěly vlhkostí, někdy chyběla i podlaha. Od toho se odvíjel i špatný zdravotní stav obyvatelstva, zejména dětí. Zoufalé

hygienické poměry vládly v mnoha rodinách reemigrantů, v některých pohraničních okresech ještě v druhé polovině padesátých let propukaly lokální epidemie dětské obrny, záškrtu a často se vyskytovala tuberkulóza. [...] Pohraniční venkov charakterizovala vysoká kojenecká úmrtnost (na Tachovsku 124 promile v roce 1951, což byl trojnásobek celostátního průměru) zrovna tak jako častý výskyt břišního tyfu. Ten zase souvisel s akutním nedostatkem kvalitní pitné vody. [...] Na Kaplicku v Československém kraji do čtyřadvaceti obcí z šestaosmdesáti nevedla žádná silnice, podobně na tom bylo Toužimsko či Tachovsko. Zdejší lidé se potom ani nemohli dočkat zavedení nových autobusových linek. Původní obyvatelstvo moderní silnice nepotřebovalo, bylo víceméně soběstačné, avšak osídlenci po likvidaci obchodů a živností již nikoli. Kromě toho ještě koncem roku 1953 zůstávaly stovky obcí a osad v pohraničí zcela bez elektrického proudu.“

Rumunští Slováci, jimiž pro jejich relativní zaostalost a negramotnost čeští osídlenci často pohrdali, tvořili zvláště v prvním desetiletí po reemigraci značně uzavřené komunity. Právě u nich – ač bylo samozřejmě mnoho výjimek – nabývaly negativní jevy jako alkoholismus, špína, nedostatečné odívání dětí aj. nejhorších podob. Spotřeba pálenky nejhoršího druhu, v letech soukromého hospodářství podomácku vyráběné, později spíše kupované, byla obrovská. („Drožd'ovka“ či „lavorovica“ se pálila z kukuřičného šrotu, resp. cukru a kvasnic; Šotolová, 1981, Hrdá, 1983.) Alkoholismus byl rozšířený mezi dospělými i dětmi; dokonce i malým dětem dávali rudohorští Slováci dudlík namočený v pálence nebo odvar z makovic, aby lépe spaly. (Šotolová, 1981.) Sami z velké části negramotní, považovali Slováci z Rumunska často školní docházku svých dětí za zbytečnou přítěž a zaměstnávali je na úkor školy pracemi v hospodářství. Svědčí o tom zvláště dobové školní kroniky: čeští učitelé se o domácích podmínkách nových žáků dozvídali se zděšením. „Hubená tělíčka trčela v roztrhaných a lehkých šatech, v rozbitých botkách, do kterých muselo nepříjemně zatékat, v špinavých kabátech. [...] Děti musí pracovat, uklízet dobytek, děvčata mýt podlahu – a za to často dostávají veliké a hrozné bití. Rodina čítá 5–10 dětí i více. Místo pro ně není a tak odpočívají i v noci na tvrdé lavici, v zimě pak v jeslích, aby se trochu zahřály.“ (Robek – Heroldová, 1983.) „Docházka dětí do škol je nedbalá, např. ve Slupečné 50% [...] O včasné docházce do školy nelze vůbec mluvit, používá se dětí při zemědělských pracích. V Kuří dokonce osmiletý chlapec Kutlák dojí několik krav.“ (Nosková, 2010b.)

Tristní materiální podmínky rudohorských osídlenců vedly v prvních letech a ještě po celá 50. léta k intenzivní vnitřní migraci. Ta byla součástí celkově obrovské fluktuace pracovních sil v pohraničí, jíž se úřady marně snažily bránit. Ve výsledku se jen málokterá rudohorská rodina natrvalo usadila v místě, kam prvně z Rumunska přišla, většina jich v této době migrovala mezi pohraničními okresy Čech a Moravy, a to i naněkolikrát. Jedním motivem bylo hledání vhodnější usedlosti a stálá vidina vlastního hospodaření. Hned v prvních letech po reemigraci opustily stovky rodin přidělená hospodářství a odešly na Slovensko (Lipavská, 1983), kam měly namířeno původně. Tam však obvykle nenašly vhodnou usedlost a brzy se vracely. Nejméně stejně silnou motivací k stěhování bylo obnovování zpřetrhaných příbuzenských vazeb z Rumunska. Rodiny se postupně dozvídaly o sobě navzájem a o možnostech usazení v blízkosti příbuzenstva, tedy s existenčními výhodami tradiční široké rodinné soudržnosti. Tak se stalo, že některé oblasti tímto etnikem původně obydlené byly jím víceméně opuštěny (podle Krátkého, 1956, např. jindřichohradecký okres či Branná na Šumpersku), jinde naopak vznikly plochy převažujícího rudohorského osídlení, bohatě provázaného

starými i nově vznikajícími rodinnými vztahy (např. oblast Zbytin na Prachaticku, Světlíku a Malšína na Českokrumlovsku, Jindřichovic na Kraslicku, ale také Stará Ves u Rýmařova). Druhotně, vnitřní migrací rudohorských Slováků především z Šumperska a Pošumaví, vzniklo jejich menšinové osídlení v příhraničních obcích Znojemska. Odchody zpět do Rumunska byly podle všeho zcela výjimečnou záležitostí; reemigranti obvykle přese všechna úskalí hodnotili svůj příchod jako polepšení. Na přelomu 70. a 80. let zaznamenává Šrámková vyjádření starého reemigranta, jež jsme si vypůjčili do názvu této stati: „A už čo by byla tá Rumunská zlatá, já už zpátky nepudu, ani za kristapána“.

Vztahy mezi rumunskými Slováky a ostatními etniky v českém a moravském pohraničí byly delší dobu po reemigraci chladné až nepřátelské. Novoosídlenci z řad Čechů a vnitrozemských Slováků i zbylí němečtí obyvatelé pociťovali k reemigrantům despekt. Relativně nejdříve, prostřednictvím pracovních kontaktů, býval překonáván odstup k etniku německému (podobně sociálně izolovanému, jako byli sami rudohorští Slováci, byť z jiných důvodů). K počátečnímu odcizení mezi rudohorskými Slováky a ostatními etnickými skupinami přispívalo vzájemné nepochopení a vyplývající záporné hodnocení tradičních zvyků. O velikonočním pondělí nechodili rudohorští chlapi s pomlázkou, ale na „oblěvačku“ – polévali děvčata studenou vodou (a přitom mnohdy „zlili celej barák“; Nosková, 2010d). Tradiční zimní obcházení chlapců s „betlehemskou“ a „dorotášskou“ hrou vnímala někdy ostatní etnika jako žebrání. Problémy pro reemigranty plynuly mj. z jejich silné a dlouho přetrvávající římskokatolické religiozity, jíž se v době propagovaného ateismu odlišovali od osídlenecké většiny. Dalším z rysů, které v prvním období stigmatizovaly rumunské Slováky, byla jejich prostá kuchyně, založená především na vaření, méně na pečení či smažení. Ostatní skupiny, pokud se dostaly s reemigranty do bližšího kontaktu například u příležitosti meziektnické svatby, byly udiveny způsobem jejich slavnostního stolování. To se vyznačovalo nedostatkem nádobí, vařeným beraním masem, nesladkým a neplněným svátečním pečivem „chraplemi“ a smaženými „pampušky“ (koblihy), oblíbenou „zakrúcanou kapustou“ (zelné listy plněné rýží a masem). Všechny zmíněné pokrmy se považovaly za dobrý základ pro nemírnou konzumaci tvrdého alkoholu. Češi se reemigrantům posmívali také pro méně sofistikovanou podobu jejich zabíjačky: zatímco při české zabíjačce se vepřové maso třídilo podle kvality a vhodnosti pro přípravu různých pokrmů, rudohorští Slováci třídění nejprve neznali a neváhali kvalitnější maso sekat do klobás a jelit.

Po celá padesátá léta se reemigrantská skupina vyznačuje silnou endogamií – její mladí příslušníci se žení a vdávají téměř výhradně mezi sebou, jen výjimečně za příslušníka jiného etnika. Na tento výběr má vliv kromě izolace komunity především tlak generace rodičů a prarodičů, která mládež od meziektnických vztahů výslovně zrazuje. Podřídila se mu především generace dětí, které byly v době příchodu již příliš odrostlé na řádnou školní docházku a pozdější vyučení, a které tím pádem zůstaly v nejužším kontaktu s tradičním způsobem života (Krátký, 1956). Zemědělsky hospodařící rodiny zůstávaly nejkonzervativnější složkou reemigrantského živlu. Teprve mladší vrstva mládeže, která se prostřednictvím pobytu v učilištích z rudohorské pospolitosti již částečně vymaňovala a měla možnost se více emancipovat, naleznuvši uplatnění ve střediskových obcích nebo ve vzdálenějším průmyslu, začala endogamní trend proti vůli starší generace narušovat. Během let šedesátých se tato tendence začala zvracet, a to postupně až ve svůj opak: jakmile se meziektnické vztahy staly

společensky přijatelnými, mládež je začala preferovat. Rozrušení endogamie hrálo klíčovou roli v postupné asimilaci rumunských reemigrantů do českého etnika. Ačkoli pro příslušníky starší a nejstarší generace zůstal ideál rodinné morálky v jejich někdejších rumunském domově, se ztrátou ekonomického vlivu v rodině byli nuceni ustoupit životním představám generace vyrostlé již v pohraničí. Patriarchální rodinný model se rozpadal, tradiční silná religiozita oslovovala reemigrantskou mládež stále méně, široká rodová soudržnost se zvolna drolila do jádrových rodin. Starší generace často dožila v nejmenších obcích a osadách, které kdysi osídlila, mládež tu však zpravidla již nezůstávala. Takové zemědělské osady pak v průběhu let houfně zanikaly. (Množství původně osídlených obcí a samot zaniklo též v důsledku zřízení tzv. zakázaného a hraničního pásma v roce 1951 a v důsledku zakládání vojenských prostorů a stavby přehradních nádrží.)

Obřadní, stravovací a jiné zvyky, které Slováci pochopili jako v novém prostředí stigmatizující, rychle odkládali. Ženy se postupně učily připravovat typická česká jídla, pečlivěji vybírat maso, na smíšené svatby byly zvány české kuchařky, na zabíjačky čeští řezníci, reemigrantská mládež se ve školních zařízeních učila jíst příborem. (Hrdá, 1983.) Zatímco většina tradičních rudohorských pokrmů v českém prostředí postupně vymizela, „zakrúcaná kapusta“ se naopak stala pro reemigranty jídlem emblematickým. Dodnes je připravována při rodinných příležitostech a hrdě prezentována navenek. Z rodinných a výročních obřadů nejdříve zanikaly ty, které byly asociovány s chudobou, stejně jako obřady související s utlumovaným soukromým hospodařením, déle naopak přetrvaly zvyky manifestující hojnost a ty, které se mohly přiblížit ke své české době („fašiang“ – masopust, mikulášské obchůzky, štěpánská koleda, svěcení kočiček a hromniční svíce aj.; Nosková, 2010d, Navrátilová, 1981–5). Zachování některých charakteristických zvyků, zvláště vánoční betlehenské hry, v některých místech i do 80. let bylo již věcí folklorního uvědomění některých mladších Slováků, vědomého přijetí rudohorských kořenů.

Co se týče oděvu reemigrantů, ten procházel podle Lipavské (1983) obdobnou proměnou jako obřadní zvyky a strava – od rychlého odvržení prvků prozrazujících rudohorskou chudobu k postupné asimilaci, avšak s přežíváním některých svátečních součástí u starší, konzervativní generace. Kalhoty „rajtky“, vysoké „čižmy“ a tmavý klobouk se jako vědomý etnický prvek udržely v odívání některých starších, váženějších mužů přibližně do 60. let. V oblékání nejstarších žen byly dozvuky původního oděvu („sukňa“ a zástěra „šata“, tmavý kabátek se zdobenými rukávy) patrné mnohde ještě v 80. letech; ještě na jejich počátku bylo možno spatřit – či spíše pod šátkem vytušit – tradiční účes s „kontem“ (půlkruhovým hřebenem kolem hlavy; viz Živná, 1981).

4. Rumunští Slováci na Rýmařovsku

Jak jsme již zmínili výše, roky po příchodu do Československa až do hloubky 50. let byly pro rumunské Slováky dobou intenzivní vnitřní migrace. Většina rodin při ní vystřídala několikrát umístění, mnohdy na protilehlých koncích státního území: v jižních a západních Čechách, na severní, ale později i jižní Moravě (pokusy o usazení na Slovensku byly většinou krátké a neúspěšné). Rýmařovsko nebylo v této fluktuaci výjimkou. V letech 1946–49 tu dočasně nalezly útočiště stovky rodin, jež hospodářské, rodinné a bytové okolnosti v pozdějších letech zavály do zcela jiných končin Československa. A naopak jen pro malou část trvale zde usazených obyvatel rudohorského původu bylo jejich bydliště na Rýmařovsku první a jedinou „štací“ po příchodu

z Rumunska. To je třeba mít na paměti v souvislosti s počty rodin a jednotlivců, které je možno v různých místech k určitým časovým bodům doložit.

O počtech rumunských Slováků v jednotlivých obcích severomoravských okresů, jak byly hlášeny k různým datům roku 1949, nás zpravuje Sulitka (1981). Z čísel platných pro tehdejší rýmařovský okres je zřejmé, že usazování rodin v regionu – ať již spontánní, nebo řízené, – nebylo zdaleka rovnoměrné: uvádí se 114 osob ve Staré Vsi, 88 v Dobřečově, 66 v Lomnici, 52 v Tylově, 41 v Karlově, 30 v Dolní Moravici, 23 v Najfunku – Ferdinandově (dnes zaniklé obci v blízkosti Dobřečova a Stříbrných Hor), 21 v Nové Vsi, 17 v Arnolticích, 16 v Těchanově, po 14 v Ryžovišti a v Hankštejně – Skalách, po 11 v Sovinci a v Rešově, 10 ve Valšově, 9 v Horním Městě, 7 v Malé Štáhli, 5 ve Frýdlantě nad Moravicí – Břidličné, 4 ve Velké Štáhli, 3 (nebo celkem 24?) v Moravském Kočově, 2 v Janovicích; pouze 4 rumunští reemigranti jsou uváděni v Rýmařově samém.

Také co se týče vzdálenějšího okolí Rýmařova, tehdejších správních okresů Bruntál, Moravský Beroun a Šumperk, nacházíme podle Sulitky k témuž roku 1949 reemigranty z Rumunska v mnoha obcích. Nejvýznamnější počty (více než 30 osob) se uvádějí v Dětrichovicích, Karlovicích, Křišťanovicích, Nové Pláni, Nových Valteřicích, Dvorcích, Rejcharticích a Herčivaldu (dnes zaniklé obce v blízkosti Dvorců), Roudně, Městě Libavá, Norberčanech-Trhavicích, Hynčicích pod Sušinou, Kolštejně – Branné, Koutech nad Desnou, Kunčicích, Nové Vsi (?), Nových Losínách a Stříbrnicích.

Počínaje padesátými roky nebyli již reemigranti z Rumunska úřady zaznamenáváni jako zvláštní hospodářská či etnická kategorie obyvatelstva. Není proto snadné učinit si celkový přehled o tom, kde se průběžně migrující rodiny nakonec trvale usadily. Užitečným vodítkem je však výskyt charakteristických příjmení v obcích a zejména na náhrobních kamenech místních hřbitovů (na nichž ovšem v některých případech odpočívají i rodiny z několika sousedních obcí). Z hřbitovů ležících na území dnešního rýmařovského mikroregionu lze více než několik málo slovenských rodin rumunského původu identifikovat na hřbitovech v Dobřečově, Dolní Moravici, Lomnici, Malé Morávce, Rešově, Ryžovišti, Staré Vsi, Velké Štáhli a přirozeně též ve spádových centrech Rýmařov a Břidličná. Do značné míry platí, že obce rumunskými Slováky hojněji obydlené ke zmíněnému roku 1949 se udržely jako těžiště tohoto osídlení i v pozdější době. Zajímavý je v kontrastu s tím případ Velké Štáhle, kde počet těchto osídlenců, původně minimální, nakonec narostl v podstatnou část obyvatelstva obce.

Průzkum příjmení zastoupených na hřbitovech odhaluje také následující povšimnutíhodnou skutečnost: rumunskoslovenské osídlení v blízkém, ale i vzdálenějším (viz ovšem dále) okolí Rýmařova má z velké většiny původ v rumunské farnosti Nová Huta. Téměř zde nenacházíme příjmení typická pro druhou velkou farnost, z níž se přistěhovalci rekrutovali, Gemelčičku, a rovněž další velké obce v okolí (Bodonoš, Boromlak) jsou relativně málo zastoupeny. Osídlení na Šumpersku, Králícku, Staroměstsku a snad i Jesenicku je naopak výrazně gemelčišanské. Jaký podíl na tomto faktu má původní úřední plán v rozmísťování rodin a jaký spontánní sestěhovávání příbuzných a známých, není zcela jasné.

Nejsilnější osídlení rumunských Slováků, resp. dnes již spíše jejich potomků, na Rýmařovsku najdeme bez diskuse ve Staré Vsi. Na ni se také zaměřil zřejmě jediný etnografický průzkum, který se rumunským Slovákům v tomto regionu systematictěji věnoval. V letech 1981–83 konali ve Staré Vsi, jakožto případu etnicky smíšené novoosídlenecké obce, terénní výzkum studentky a studenti pražské etnologie a pracovníci Ústavu pro etnografii a folkloristiku tehdejší ČSAV. Na rozdíl od výzkumu v obcích Benešov nad Černou a Branná, jež byly součástí téhož projektu (viz Haišman et al., 1983), ke staroveskému výzkumu podle všeho nikdy nevznikla shrnující publikace. Lze však dohledat jednotlivé archy zaznamenávající odpovědi místních informátorů na dotazy výzkumníků (Archiv EÚ AV ČR). Tento materiál nám na vzorku cca 20 rodin naznačuje, že rumunští Slováci ve Staré Vsi byli původem převážně z Nové Huti (Sinteu) a před příchodem na Rýmařovsko zpravidla prošli více místy v českém, moravském i slovenském pohraničí. Pozoruhodná část z nich opustila Rumunsko již v rámci „černé“ reemigrace, tj. před oficiální reemigrační akcí z let 1947–49. Uveďme na závěr jména obyvatel, kteří do toho výzkumu z počátku 80. let přispěli poměrně detailními údaji z vlastní zkušenosti: Josef Adler *1927, Josef Bršťák *1906, Katarina Ďurišová *1920, Petr Filipčík *1914 + Šarlota Filipčíková *1919, Pavel Filipčík *1914 + Berta Filipčíková *1919, František Hajzner *1928, Margita Horelicová *1928, Ignác Chovanec *1921, p. Chudá *1920, Antonín Koreník *1932, Rozálie Maňurová *1938, Ondrej Pindák *1910 + Marie Pindáková *1917, Agnesa Salajová *1915, Marie Stašáková *1926, Josef Šuba *1922 + Marie Šubová (roz. Kozáková) *1925, Josef Švédik *1897 + Rozálie Švédiková *1899, Ondrej Vrobel *1923, Jiří Randis *1926 + Anna Randisová *1927, Antonín Pišek + Šarlota Pišková *1914.

Literatura

Archiv Etnologického ústavu AV ČR, *Výzkum pohraničí – dotazníky, 1982–3*, pomůcka 21–5/6, zpracováno 1997.

Auerhan, Jan: *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*, Praha 1921.

Benedek, Grigore: *Slovenské nárečia v stolicach Salaj a Bihor*. Matica slovenská, 1983.

Cigáň, Juraj; Chrastina, Peter: Pôvod bihorských Slovákov z hľadiska kritickej analýzy diela Grigoreho Benedeka (jazykový a historický kontext). *Český lid*, 100, 2, 20013, s. 173–182.

Granatier, Anton; Třešňák, Ladislav: Slováci v rumunském Rudohoří. *Naše zahraničí*, X, 1930, s.

Haišman, Tomáš; Heroldová, Iva; Matějová, Vlasta: Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk). *Český lid*, 70, 1983, s. 11–34.

Hamáš, Ľudovít: Z dejín Slovákov v Rumunskej socialistickej republike /Slovenské obce v Sedmohradsku – Rudohoří/, *Slováci v zahraničí* 2, Martin 1974, s. 107–129.

Heroldová, Iva: Slovenští reemigranti z rumunského Rudohoří. *Český lid*, 1983?, s. 173–177.

Hrdá, Judita: *Příspěvek ke studiu materiální kultury slovenských reemigrantů z rumunského Rudohoří: strava*. Diplomová práce FF UK, Praha 1983.

- Javor, Pavol: Podiel Slovákov na rozvoji sklárskej výroby v Bihore. *Slováci v zahraničí*, 11, Martin 1985, s. 162–183.
- Javor, Pavol; Javorová, Gabriela: *Slovenské ľudové piesne z rumunského Bihora*. Matica slovenská, 2000.
- Krátký, Čestmír: Kateřina Klišíková, vynikající zpěvačka slovenských lidových písní. *Český lid* 44, 4, 1957, s. 171–174.
- Krátký, Čestmír: O vzniku sbírky tradičních lidových písní slovenských přesídlenců z Rumunska. *Český lid*, 1955, s. 271–280.
- Krátký, Čestmír: *Lidové písně slovenských reemigrantů z Rumunska*. Diplomová práce FF UK, Praha 1956, archiv Etnologického ústavu AV ČR.
- Krátký, Čestmír: Vampyrismus – víra v upíry u rumunských Slováků v pohraničí. Rkp., cca 1958–1960, archiv Etnologického ústavu AV ČR.
- Kroupová, Libuše: *Etnické procesy v jihočeském pohraničí. K etnografickému studiu slovenských reemigrantů v obci Lenora na Prachaticku*. Diplomová práce FF UK, Praha 1981.
- Lipavská, Denisa: *Úloha oděvu v etnických procesech v jihočeském pohraničí (K etnografickému studiu slovenských reemigrantů z rumunského Rudohoří)*. Diplomová práce FF UK, Praha 1983.
- Michalčáková, Edita: Sťahovanie Slovákov do Sedmohradska a spôsob ich života. *Slováci v zahraničí* 6, Martin 1980, s. 159–177.
- Moravcová, Dana: *Etnické procesy v západočeském pohraničí. Rudohorští Slováci v Jindřichovicích (proces integrace 1947–1958)*. Diplomová práce FF UK, Praha 1988.
- Navrátilová, Alexandra: K některým proměnám obřadní kultury rumunských Slováků na Znojemsku. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*. Ústav etnologie a folkloristiky ČSAV, Praha 1981–1985, 9 sv.
- Nosková, Helena; Tošovská, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.
- Nosková, Helena: Migrace Slováků do pohraničí Čech a Moravy v letech 1945–1995. In: Nosková, Helena; Tošovská, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010b, s. 10–31.
- Nosková, Helena: Návrat slovenských krajanů do Československa po 2. světové válce a pohraničí. In: Nosková, Helena; Tošovská, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010c, s. 32–73.
- Nosková, Helena: Orální historie a Slováci ze Sedmohradska v pohraničí. In: Nosková, Helena; Tošovská, Eva: *Kapitoly o proměnách pohraničí se zřetelem na Králicko*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010d, s. 74–108.
- Peřina, Evžen: *Vyprávění o rumunské zemi*. Praha : Mladá Fronta, 1955.

Robek, Antonín; Heroldová, Iva: K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *Český lid*, 70, 1, 1983.

Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum, 1896, reprint Oradea: Varadinum script, 2010.

Strejček, Karel: *Průvodce po čs. zahraničí*, Praha 1938, 120 s.

Sulitka, Andrej: Reemigranti na severnej Morave vo svetle evidenčných zoznamov ONV z roku 1948. In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*, sv. 1. Ústav etnologie a folkloristiky ČSAV, Praha 1981, s. 101–110.

Svetoň, Ján: *Slováci v europskom zahraničí*, Bratislava 1943.

Šisler, Filip: *Československo-rumunské vztahy v letech 1944–1948*. Diplomová práce FF UK, Praha 2011.

Šrámková, Marta: Jak se bydliště stalo domovem (na základě ukázek ze vzpomínkových vyprávění z let 1979–1981). In: *Materiály k problematice novoosídlenického pohraničí*, sv. 6. Ústav etnologie a folkloristiky ČSAV, Praha 1981–1985.

Šotolová, Marie: *Etnické procesy v jihočeském pohraničí. Monografie osad Hlásná Lhota a Koryto*. Diplomová práce FF UK, Praha 1981.

Topinka, Jiří: Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948 a takzvaná akce dosídlení. *Soudobé dějiny* 12, 3–4, 2005, s. 534–585.

Urban, R. *Čechoslováci v Rumunsku*, Bukurešť 1930. Reprint jako Urban, R.: *Češi a Slováci v Rumunsku*, Nadlak : Vydavatelství Ivan Krasko, 2005.

Valíček, Karol; Plicka, Karol; Tkadlečíková, Iva: *Prekrásny Janko: Rozprávky rumunských Slovákov*. Virvar, 2010.

Vaculík, Jaroslav. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno, 2002.

Živná, Ctirada. *Etnické procesy v západočeském pohraničí ČSR. Vývoj a úloha příbuzenského systému v procesu formování nové lokální společnosti u slovenských reemigrantů z rumunského Rudohoří v obci Hoštka v tachovském okrese*. Diplomová práce FF UK, Praha 1981.

Foto

ad 1.

Rodina Tazbirkova před odjezdem ze Šaran do Ameriky r. 1922. Rodinné foto poskytl pan Štefan Troják.

Mladé ženy z okolí Nové Huty, cca 1928. Rodinné foto poskytl pan Jiří Louženský.

Bodonoš 1942, rodina Furikova, Sedláková, Markova, Bučkova. Rodinné foto poskytla paní Jana Šmirková.

Mladé ženy ze Šaran – Mária Temňáková, Mária Siduková (?), Mária Tazbírková, r. 1943. Rodinné foto poskytl pan Štefan Troják.

Katarina Šubová (roz. Horelicová) s dětmi, Nový Šástelek, cca 1939. Rodinné foto poskytla paní Berta Klimešová.

Mládež z Gemelčičky (zleva: neznámý, Anežka Chromková, František Smolen) na pouti do Šumlova, cca 1945. Rodinné foto poskytl pan Štěpán Smolen.

ad 4.

Rodina Sedláková a Bučkova ve Stránském u Rýmařova, 1950. Rodinné foto poskytla paní Jana Šmirková.

Rodina Josefa Oceláka, Edrovice u Rýmařova, cca 1950–55. Rodinné foto poskytli manželé Lašákovi.